

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ISSN 1303-2054 | e-ISSN 2564-7741

Yıl: 26, Sayı: 44, Temmuz-Aralık 2020

**AHMED B. MUHAMMED EL-HARRÂD'A* (D.1948-?) GÖRE
KIRAAT FARKLILIKLARININ MANAYA ETKİLERİ**

IMPACTS OF RECITATION DIFFERENCES ON INTERPRETATION
ACCORDING TO AHMED B. MUHAMMED EL-HARRÂD (B. 1948?)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÜTÜKOĞLU

ahmetkutukoglu1976@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-9410-944X>

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı
Şanlıurfa/Türkiye

Atıf@ Kütükoğlu, Ahmet. "Ahmed b. Muhammed el-Harrâd'a (d. 1948-?) Göre Kıraat Farklılıklarının Manaya Etkileri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Aralık 2020), 19-41

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received : 9 Şubat 2020 / 9 February 2020

Kabul Tarihi / Accepted : 13 Ekim 2020 / 13 October 2020

Yayın Tarihi / Published : 15 Aralık 2020 / 15 December 2020

Sayı – Issue : 44

Sayfa / Pages : 19-41

DOI : <https://doi.org/10.30623/harranilahiyatdergisi.686837>

* Suriye'nin Halep şehrinde 1948'de doğan Ahmed b. Muhammed el-Harrâd, 1969'da Halep Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Arap Dili Bölümünden mezun oldu. Harrâd; sarf, nahiv ve kıraat ilimlerindeki üstünlüğü yanında tahkik çalışmalarıyla tanınmaktadır. Müellif, Semin el-Halebî'nin *ed-Dürrü'l-Mesûn*, Ahmed b. Abdinnûr el-Mâlekî'nin *Rasfû'l-Mebânî fî Şerhi Hurufi'l-Me'ânî* ve İbnü'l-Esîr'in *en-Nihaye fî Garîbi'l-Hadîs* adlı eserlerin tahkikini yapmıştır. Bunlardan başka *el-Müctebâ fî Müşkili'l-İ'râbi'l-Kur'an*, *İ'câzü'l-Beyânî*, *el-Hemzetü fî'l-İmlâi'l-'Arabiyyi* adlı eserlerin de sahibidir. Bu çalışmada, onun kıraat farklılıklarının mana üzerindeki etkisini ele aldığı *İ'câzü'l-Beyânî* adlı eserini inceledik. Bkz. Ahmed b. Muhammed el-Harrâd, *Muhâdarât-ü fî Tahkiki'n-Nusûs*, (Cidde: Dâru'l-menâra, 1988), 5-20.

Öz

Bu çalışmada Kur'an kıraatlerinin manaya ve Kur'an i'câzına etkisi üzerinde durulmuştur. Manaya etkisi olmayan kıraat farklılıkları çalışmanın dışında tutulmuştur. Konuyu önemli kılan husus, kıraatlerin, anlam ve Kur'an i'câzına etkisinin yeni bir inceleme alanı olması ve bu alanla ilgili çalışmaların azlığıdır. Çalışmanın en belirgin yönü, kıraat farkına bağlı anlam çeşitliliğini ortaya koyması ve bu vesileyle kıraat farkının insanlarda oluşturduğu tasvir gücüne işaret etmesidir.

Kıraatlerin manalarda ortaya çıkardığı anlam değişikliklerinin zihinde çağrıştırdığı tasvirler Kur'an üslubu açısından önemlidir. Kur'an'ın hedefi insanları doğru yola ulaştırmak olduğuna göre kıraatlerin dinleyenlerde oluşturduğu tesire bu vesileyle işaret etmek, lafzı ve manasıyla birlikte mucize olan Kur'an'ın asırlar boyunca hep yeni kalmasının ardındaki etkenler arasında kıraat farklarının yerini belirtmek hedeflenmiştir.

Geçmişte Kur'an'ın feshat ve belagatiyle ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Buna karşın, kıraatlerin anlam üzerindeki etkisini ve Kur'an i'câzına katkısını dile getiren çalışmaların sınırlı sayıda olduğu bir gerçektir. Henüz yeni sayılan bu alanda çalışmalarıyla öne çıkan isimlerden biri Ahmed b. Muhammed el-Harrâd'dır. Bu makalede onun, *İ'câzü'l-Beyânî fî Dav'î'l-Kıraati'l-Kurâniyyeti'l-Mütevâtire* adlı eseri bağlamında kıraatlerin anlam üzerindeki etkisine değinmek istiyoruz.

Söz konusu çalışmasında müellif, kıraatlerin, anlam üzerindeki etkilerini ve Kur'an i'câzına katkısını ele almıştır. Bu esere bağlı kalarak Kur'an kıraatlerinin mana tasvirlerine ve Kur'an i'câzındaki yerine ana hatlarıyla değinilmiştir. Kıraatlerin anlam ve i'câz yönünün incelendiği bu çalışmada yazarın belirlediği sınırlar ölçü alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kıraat, Kıraat Farklılıkları, Rivayet, Anlam, i'câz, Ayet.

Abstract

In this study, the impacts of The Quran recitations on the meaning and inimitability of The Quran are examined. Those recitations that do not affect the meaning are not included in the study. Since examining effects of recitations on the meaning and inimitability of Quran is a new field of study and there are a few studies on this field, the study gains much importance. The most remarkable feature of this study is to reveal meaning diversities based on recitation differences and thus to indicate the strength of imagination that recitation differences induce in people.

The descriptions evoked in mind through semantic changes that are caused by recitations are important for the style of The Quran. As the purpose of The Quran is to put people on the right path, in the present study, it is intended to indicate the effect of recitations on listeners and specify the place of the recitation difference among the factors making The Quran a miracle with its wording and meaning for centuries.

There are several studies on fluency and declamation of The Quran. On the other hand, the number of studies on the effects of recitations on meaning and their contributions to inimitability of The Quran is limited. One of the remarkable names that become prominent with his studies in this arguably new field is Ahmed b. Muhammed el-Harrâd. In this article, it is

hoped to address the effect of recitations on the meaning with regards to his work, *İ'câzü'l-Beyânî fî Dav'î'l-Kıraatî'l-Kurâniyyeti'l-Mütevâtire*.

In his study, el-Harrâd addresses the effects of recitations on meaning and inimitability of The Quran. With regards to el-Harrâd's work, the present study outlines the semantic descriptions of The Quran recitations and their place in inimitability of The Quran. In this study, which examines meaning and inimitable aspects related to recitations, the limits are determined by the author, el-Harrâd.

Keywords: The Quran, Recitation, Recitation Differences, Narration, Meaning, Inimitability, Verse.

Giriş

Kur'an'da bütün kıraat farklılıkları belirli bir biçimde ve kalıpta karşımıza çıkmaz. Kıraat farklılıklarında fiil kalıbının değişmesi, kelimeyi oluşturan harflerin değişmesi ve hitabın değişmesi gibi pek çok farklı biçimle karşılaşırız. Ayetlerin anlamına etki eden bu tür farklılıklar genelde ferşî kıraat farklılıkları olarak isimlendirilir.¹ Bununla birlikte, farklı kıraatlerde belli bir kaideye uyan ve bir usul çerçevesinde ortaya çıkan kıraat farklarının olduğu bilinir. İdgam, ihfa, izhar, imale ve tahkik-teshil gibi pek çok farklılığın belirli kaidelere göre icra edildiğini söyleyebiliriz. Bazı müfessirler bunların manaya tesir etmeyen kıraatler olduğunu söylemiştir.² Ancak bunun aksini savunan görüşler de söz konusudur. Mesela, Furkan suresinin 69. ayetinde geçen وَيَخُلْدُ فِيهِ مَهَانًا ifadesindeki zamiri İbn Kesir ve Hafs uzatarak okumuşlardır. Bunun, uyanık olmak ve şiddetinden kaçınmak üzere kat kat azaba karşı dikkat çekmek için uzatıldığı kaydedilmiştir.³ Burada zamirin uzatılması şeklindeki kıraat farkının manaya etkisi vurgulanmak istenmiştir. Yine Hûd suresi 41. ayetteki مَجْرِبِيهَا kelimesinin râ harfini Hamza, Kisâî, Halef ve Hafs fetha ve imale ile okumuşlardır. İmale ile okunması konusunda râ harfinin yâ harfine meylettirilerek okunmasıyla geminin sudaki dalgalı hareketi arasında anlam ilişkisi kurulmuştur. Buradan hareketle imale gibi edâ keyfiyetine ait kıraat farklılıklarının anlam üzerinde etkisinin bulunduğu söylenebilir.⁴ Kıraat farklılıklarının yüzde seksenini yukarıda ifade edilen idgam, izhar, imale, işmam, ihtilas, ihfa, feth, revm, iskân, tefhim, terkik, ibdal, taklil, teshil, nakl, med, sekte gibi kıraat farklılıklarının oluşturduğu ifade edilmiştir.⁵ Bu çalışmada manaya tesir etmeyen ve ayetin anlamında farklı yorumlara neden olmayan kıraat farkları konunun dışında tutulmuştur. Günümüzde konuyla alakalı olarak bazı çalışmaların yapıldığını belirtmek isteriz. Bunlar;

-İsmail Karaçam'ın *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*.

¹ Murat Akkuş, "Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn-i Aşûr Örneği)", *Mütefekkir, Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 2/3 (Haziran 2015): 153.

² Mustafa Hocaoglu - Murat Akkuş, "İbn Âşûr'un Tefsiri Ve Tefsirinin Mukaddimesinde Kıraat Olgusu", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2014): 33.

³ Ömer Özbek, "Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/39, (Ocak 2015): 168, 169, erişim 8 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/219677>.

⁴ Özbek, "Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi", 169.

⁵ Abdurrahman Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 98.

-Abdurrahman Çetin'in *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*.

-Mehmet Ünal'ın *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*.

-Murat Akkuş'un *Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn Âşûr Örneği)*.

-Yaşar Akaslan'ın *Kıraatlerin Fikhî Hükümlere Etkisine Dair Bir İnceleme: Nisâ Suresi'nin 43. Ayeti Örneği*.

-Kadir Taşpınar'ın *Ebüs-suûd Efendi'nin Tefsirinde Kıraat Tasavvuru* isimli çalışmalarıdır. Söz konusu çalışmalarda konunun değişik veçheleriyle ele alındığını gördük. Bu çalışma, farklı kıraatlerin ayetin anlamında meydana getirdiği tasvir gücünü ve anlamların insanlarda oluşturduğu etkiyi ele almakla diğerlerinden ayrılmaktadır.

1. Harf Değişikliğine Bağlı Kıraat Farklılıklarının Manaya Etkisi

Kur'an'ın öne çıkan üslup özelliklerinden biri de anlattığı olayları insan zihninde canlandırmasıdır. Cennet, cehennem, ahiret halleri, hesap ve öteki dünyaya yönelik anlatımlardaki tasvirler, insanı ikna etmeye yöneliktir. Farklı kıraatlerle anlamda çeşitlilik sağlanmış ve buna bağlı olarak farklı kıraatlerin ifade ettiği anlamlar insan zihninde çeşitli sahnelerin canlanmasına vesile olmuştur. İnsanlar dünyada yaptıklarının karşılığını almak için hesap gününde Allah'ın huzuruna gelecekler ve önceden yaptıkları işlerinin karşılığını burada göreceklerdir.

(هُنَالِكَ تَبْلُغُوا كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوْا إِلَى اللَّهِ مَوْلِيَهُمْ الْحَقُّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ)

“Orada herkes, daha önce yaptıkları ile karşılaşır. Onlar gerçek dostları olan Allah'a götürülürler ve uydurup durdukları araçlar ortadan kaybolmuşlardır.”⁶ Kıraat imamlarından Hamza (ö. 156/773) ve Kisâî (ö. 189/805) diğer kurrâdan farklı olarak (تَبْلُغُوا) kelimesini (تَتَلَّوْا) şeklinde okumuştur.⁷ Bu kıraate göre ayete “Orada herkes, daha önce yaptıklarını takip eder, amelinin peşine takılır gider” anlamı verilir. Bu kıraat, peş peşe sıralanmış ve iplerle bir önündekine bağlanmış deve kervanını zihnimizde canlandırır. Tıpkı bunun gibi insan da hesap gününde amelini takip edecek ve dünyada yaptığı işlerinin neticesi bilmek isteyecektir. Cumhuriyet kıraatine göre (تَبْلُغُوا) “haber almak” anlamındadır. Bir bakıma imtihan sonucunu öğrenmek isteyen öğrenci misali insan hesap gününde dünyadayken yaptığı işlerinin sonucunu öğrenmek isteyecektir. Cumhuriyet kıraatine göre, insan dünyada yapıp ettiklerinin sonucunu bilmek ve ahiretteki yeni hayatının nasıl olacağını öğrenmek için bütün dikkatiyle kendisine ilan edilecek haberi bekleyecektir. Netice olarak o günde herkes dünyada kazandıklarının peşinden gidecektir.⁸

⁶ Yunus 10: 30.

⁷ İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî, *Kitabü's-Seb'a fi'l-Kıraat*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru'l-Ma'arif, tsz.), 325; İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye, tsz.), 2: 283.

⁸ Rağîb el-İsfahanî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredat*, tercüme. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 168; Ahmed b. Muhammed el-Harrâd, *el-İcâzu'l-Beyânî fi Dav'i'l-Kıraati'l-Kurâniyyeti'l-Mütevâtire* (Medine: Mücemma' Melik Fahd, 2006), 68-70.

Kur'an İslâm toplumunun fertleri arasındaki bağları kuvvetlendirmek ve insanlar arasında kötü alışkanlıkların yayılmasını önlemek için pek çok hüküm koymuştur. İslâm toplumunda bireylerin haklarını korumaya yönelik önlemler yanında bireyler arasına güven duygusunu yerleştirmek için de birtakım tedbirler alınmıştır. Kur'an bize, insanlar arasında laf taşıyanların ve bu sayede başkalarına eziyet edenlerin güvenilmez kimseler olduğunu bildirmekte ve onların getirdiği haberlere karşı uyanık olmamız gerektiğini haber vermektedir. İçimizde bu tür insanların olabileceğini bilerek başkaları hakkında yanlış yapmamak için aldığımız haberlerin sıhhatini araştırmak dini bir emirdir. Bunun da çeşitli yolları vardır. Haberi duyduğunuz ilk anda hissettiğiniz duygularla hareket etmeden haberin doğru olup olmadığını tespit etmeniz gerekir.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصِبْحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ

(نَادِيمِينَ)

“Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük ederseniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.”⁹ Kıraat imamlarından Hamza ve Kisâî, âyette geçen (فَتَبَيَّنُوا) kelimesini (فَتَتَبَّنُوا) şeklinde okumuştur.¹⁰ Tebeyyün ettirmek, bir şeyi vuzuha kavuşturmak ve ortaya çıkarmak demektir. Haberin doğruluğunu araştırmak için attığımız ilk adıma tespit, o haberi vuzuha kavuşturmak için yaptıklarımıza tebeyyün denir. Bunun için acele etmeden haberi araştırmak ve başkalarıyla istişare etmek gerekir. (فَتَتَبَّنُوا) kıraatine göre ayetin anlamı, haberi tespit etmek ve haberin doğruluğunu belirlemek demek olur. İki kıraat arasındaki farka gelince, haberin doğruluğunu tebeyyün ettirmek veya tespit etmek için yapacağımız ilk iş haberin doğruluğunu araştırmak olacaktır. Ardından bu haberin doğru olup olmadığı tamamen ortaya çıkarmak ve onu açıklığa kavuşturmak gelir. Tebeyyün ettirmek, artık araştırmanın son aşamasıdır. İki kıraat eylemlerimizin değişik aşamalarını ifade etmektedir. Önce tespit sonra tebeyyün gelir ki iki farklı kıraat ile fiilin merhaleleri dile getirilmiştir.¹¹

2. Harf Ziyadesi ve Noksanlığına Bağlı Kıraat Farkının Manaya Etkisi

Kur'an'ın inananları sakındırdığı büyük günahlardan birisi faizdir. Allah'ın açık beyanına rağmen faizli muameleye devam edenler, bilsinler ki Allah ve Resulü tarafından kendilerine bir harp ilan edilmiştir. (فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ) ...) “Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer mümin iseniz geri kalan faizi terk edin...”¹² Faizin yasaklandığı ayette geçen (فَأْذَنُوا) kelimesiyle ilgili olarak kurrâ iki farklı kıraat nakletmiştir. İmam Âsım'ın (ö. 127/745) ravisi Ebû Bekir Şu'be (ö. 193/809) ile imam Hamza bu kelimeyi diğer kurrâdan farklı olarak (فَأَذَّنُوا) şeklinde med ile okumuştur. Bu imamların kıraatine göre ayetin manası, “Hâlâ faizli işler yapmaya devam edenler şunu herkese bildirsinler ki, Allah ve Resulü tarafından kendilerine harp ilan edilmiştir.” Bu kıraatte faiz yasasını

⁹ Hucurât 49: 6.

¹⁰ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, (Cidde: Câmi'ât-ü Ümmi'l-Kurâ, 1993), 1195; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 251.

¹¹ Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 89-92.

¹² Bakara 2: 278.

başkalarına bildirme emri vardır. Buradaki mana çeşitliliği şudur: Başkalarına bildiren insan aslında aynı zamanda kendisine de o emri duymuş olur. Ayrıca bu kıraatten, Allah'ın emirlerini başkalarına duyurmanın, iyiliği emretmenin ve kötülükten sakındırmanın sorumluluğu altında bulunduğumuz anlamını da çıkarabiliriz. Faizin çok çirkin bir şey olduğunu hem kendisi bilsin hem de başkalarına bildirsin. Dolayısıyla bu kıraat, cumhurun kıraatine göre daha genel anlamlıdır, denebilir. Ayrıca buradan şöyle bir mana da çıkar: Hz. Peygamberin risaletini canlandırın, insanlara iyiliği emredip kötülükten sakındırarak toplumu yıkacak ve onu ortadan kaldıracak faiz illetinden insanları kurtarın. Cumhurun okuyuşuna göre ayetin manası, "Faizli iş yapmaya devam edenler bilsin ki, Allah ve Resulü tarafından yaptıklarının cezası olarak kendilerine bir harp ilan edilmiştir." Cumhurun kıraati tek tek fertlere, diğer kıraat ise herkese duyurun anlamındadır.¹³

Toplumun ayakta kalmasını sağlayan temel hususlardan biri adil şahitlik yapmak ve adil hüküm vermektir. Gerçek anlamda adaleti sağlamak için karşılıklı olarak adalet önünde şahitlik edenlerin doğruları söylemesi, doğruyu söylemekten kaçınmaması ve hüküm verme yetkisini kullananların da aynı şekilde tarafsız olmaları, iki hasım arasında adil hüküm vermek için bütün çabalarını ortaya koymaları gerekir. (وَإِنْ تَلَّوْا أَوْ تُعْرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا) "Eğer dilinizi eğip bükerek gerçeği olduğu gibi söylemekten çekinir veya büsbütün şahitlikten kaçarsanız, iyi bilin ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."¹⁴ Kur'an'da hem şahitlik edenlere hem de hüküm verenlere önemli uyarıda bulunmak için (تَلَّوْا) kelimesi iki farklı kıraatle okunmuştur. Cumhur kurrâ bu kelimeyi iki vav harfiyle okumuştur. Buna göre kelime, sözü eğip bükme anlamına gelen (اللي) kökünden türemiş olur. Buna göre mana, "Ey iman edenler, şahitliği eğip bükerek ve şahitlik yapmaktan kaçınarak adaleti geciktirmeyin" şeklinde olur. Ayrıca bu kelimenin genelde (عن) ve (علي) harfleriyle kullanılması gerek doğru şahitlikten kaçınma gerekse adaletle karar vermektен kaçınma anlamına gelir. Adaleti geciktirmek, yavaş davranmak ve iki hasım arasında taraf tutmak da bu kapsamdadır. İkinci kıraate göre (تَلَّوْا) kıraati, bir tarafla ilgilenmek ve veli edinmek anlamına gelen (وَلَّى) kökünden türemiştir. Hitap bu sefer doğrudan hüküm verme yetkisinin kullananlara yönelik olur. Eğer hüküm verenler iki düşman arasında bir taraf tutarlarsa bilsinler ki Allah yaptıklarından haberdardır. Cumhurun kıraati, şahitlerin doğruyu söylemesi ve adaleti geciktirmemesine; diğer kıraat ise hüküm verenlerin iki kişi arasında taraf tutmadan adaletle hüküm vermelerine hamledilmiştir.¹⁵ Söz konusu kelimenin iki farklı kıraatle okunmasıyla ayette ifade edilen anlam çeşitlenmiş, şahitliği eğip bükmeden dosdoğru şekilde yerine getirmenin yanı sıra adaleti sağlama görevini üstlenenlerin de taraf tutmadan karar vermeleri ve en kısa sürede adaletin gerçekleşmesi emredilmiştir. Bu kadar önemli ve detaylı anlamlar bir kelimenin iki farklı kıraatle okunmasından elde edilmiştir.

¹³ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, (Dâr-u Mektebeti'l-Hilal, tsz.), 8: 200; Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 113-115.

¹⁴ Nisâ 4: 135.

¹⁵ Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 116-118; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 537.

Harf ziyadesine ve noksanlığına bağlı kıraat farklılıkları başka anlamların elde edilmesine imkân vermektedir. (... جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ...) “...Orada ebedi kalacakları altından ırmaklar akan cennetler vardır...”¹⁶ Kıraat imamları zikri geçen ayet dışında Kur’an’ın her yerinde (جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا) cümlesini (مِنْ) ziyadesiyle okumuştur.¹⁷ Mekke kıraat imamı İbn Kesir (ö. 120/738) ise Kur’an’ın diğer yerlerinde olduğu gibi bu cümleyi (مِنْ) ziyadesiyle okumuştur.¹⁸ Yani cumhur (مِنْ) ziyadesi olmadan; İbn Kesir ise (مِنْ) ziyadesiyle okumuştur. Mekke Mushaf’ının Mekke kıraat imamı İbn Kesir’in bu kıraatiyle uyumlu olduğu nakledilmiştir.¹⁹ İki kıraat farkından kaynaklanan mana farkına gelince, İbn Kesir kıraatindeki (مِنْ) ziyadesi gaye içindir. Yani cennetlerin altından akan ırmakların başladığı yer, cennet bahçelerinin alt tarafıdır. İrmakların kaynağı görülecek ve onların güzel manzarasını cennettekiler seyredecektir. Bu anlam (مِنْ) ziyadesinden ortaya çıkmaktadır. Cumhur kurrânın kıraatine göre ayet (مِنْ) ziyade edilmeden okunduğunda, cennetlerin altından akan ırmakların kaynağı belirsizdir. Sadece cennetlerin altından ırmakların aktığı görülecektir.²⁰

3. Tahfif veya Teşdîde Bağlı Kıraat Farklılıklarının Manaya Etkisi

Kur’an, hem edebî sanatlar yönünden hem de üslup yönünden sözlerin en üstünüdür. Bu, tarih boyunca herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Hatta kendisine iman etmeyenler bile onun söz güzelliği karşısında hayranlıklarını gizlememişlerdir. İşte bu özelliği sayesinde ki on beş asırdan beri ilgi odağı olmaya devam etmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi kıraat farklılıkları onun sonsuz üslubunun ve edebî zenginliğinin bir yansımasıdır. Allah Kur’an’da inkâr eden kimsenin imandan ve dinden nefret etmesini açıklarken onu göğe yükselen kimseye benzetir. İnsanın göğe yükselmesi, gücünün üstünde bir durumdur ve tıpkı göğe yükselmenin insan için imkânsız görülmesi gibi, inkâr eden kimseye de iman etmek ve dine girmek öyle zordur. Göğe yükselen kimsenin kalbi nasıl yükseldikçe daralıyorsa, inkâra sapan kimsenin de kalbi öyle daralır. Göğe yükseldikçe hava basıncının azalmasına bağlı olarak oksijen moleküllerinin de azalmasıyla insan, nefes alamaz hale gelir ve ölür. İnkâr edenin de durumu aynen göğe yükselen kimsenin durumu gibidir. Kur’an’ın bu benzetmesinde pek çok sırların dile getirildiğini söylemek mümkündür. Kur’an, nüzulünden çok sonra keşfedilen bir bilgiyi, yükseldikçe basıncın ve oksijen miktarının azalmasını, on beş asır öncesinden inananlara haber vermiştir. (وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا) “...Kimi şaşırtmak isterse, göğe yükseliyormuş gibi onun gönlünü dar ve sıkıntılı yapar...”²¹ İnkâr edenin ruh halini ve yaşadıklarını gözler önüne seren bu tasvirler üç farklı kıraatten çıkarılmıştır. (يَصْعَدُ) kelimesini İbn Kesir

¹⁶ Tevbe 9: 100.

¹⁷ İbn Mücâhid, *Kitabü’s-Seb’a fi’l-Kıraat*, 317; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 603; İbnü’l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 280.

¹⁸ İbn Mücâhid, *Kitabü’s-Seb’a fi’l-Kıraat*, 317; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 603.

¹⁹ İbn Mücâhid, *Kitabü’s-Seb’a fi’l-Kıraat*, 317.

²⁰ ed-Dimyâtî, Şihabüddin Ahmed b. Muhammed, *İthâfu Fudalâi’l-Beşer* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1998), 1: 4; Harrâd, *el-j’âzu’l-Beyânî*, 128.

²¹ En’âm 6: 126.

(يَصْعَدُ) şeklinde okumuştur. Bu kıraat, göğe yükselmenin ilk merhalesini dile getirmektedir. İmam Âsım'ın ravisi Ebû Bekir Şu'be, (يَصَّاعِدُ) şeklinde "Meşakkatli, zor ve şiddetli" anlamında okumuştur.²² Cumhuriyet (يَصَّعَدُ) şeklinde okumuştur.²³ Cumhuriyetin kıraatine göre göğe yükselen kişinin acısı yükseldikçe artar. Her aşamada ve irtifada duyduğu meşakkat daha çok artar. Ayrıca bu kıraate göre harflerin şeddeli okunuşundaki şiddet ve kalınlık da artmaktadır. Kelimeyi oluşturan harflerin sıfatlarındaki kalınlık ve harflerin tekrarından dolayı ortaya çıkan ses, göğe yükselen kişinin adeta yaşadıklarını tasvir etmektedir.²⁴ Ayette geçen söz konusu kelimenin farklı kıraatlerinden elde edilen bu anlamların tamamı iman etmeyenlerin psikolojik hallerini ve ruhsal bunalımlarını tasvir etmektedir. Kur'an kıraatlerinin telaffuz farkından ortaya çıkan bu anlam zenginliği ilahi hitabın eşsiz ve benzersiz üstünlüğünü yansıtmakta, inzalinin üzerinden asırlar geçmesine rağmen her devirde yeni kalabilen ve eskimeyen bir anlatım gücünü ortaya koymaktadır.

Kur'an, dinlerini ve inançlarını kurtarma uğruna mağaraya sığınan inançlı gençlerin çok uzun süre uykuda kalmalarından bahseder. Asırları aşan bu uykunun ardından tekrar uyanan imanlı geçlerin korkunç görüntüleri Kur'an kelimeleriyle şöyle tasvir edilir: "Eğer sen onların halini bir görseydin, korkudan dönüp kaçardın." ifadeleri bunu anlatmaktadır. Kur'an kelimelerinin farklı kıraatlerle telaffuz edilmeleri, yeni manaların çıkmasına ve anlatımın zihinde canlanmasına yardımcı olur. Kur'an'ın en etkileyici kıssalarından birini teşkil eden ve Allah'ın sonsuz kudretini anlatan olaylardan birisi de üç asırdan fazla mağarada uyuyan imanlı kişilerdir. Bunların uykudan uyandıktan sonraki korku veren görüntüleri farklı kıraatlere şöyle yansımıştır: İbn Kesir ve Nâfi' (ö. 169/785) (وَلَمَلِئَتْ مِنْهُمْ رُعبًا) "...Onları görseydin için korku ile dolardı"²⁵ cümlesini (وَلَمَلِئَتْ) şeklinde ziyade manaya delalet edecek kipte okumuştur.²⁶ Şeddeli okunan bu kıraatin kelime sayısındaki bir fazlalık mananın da ziyadesine hamledilir. Harf sayısı arttıkça mananın da artması Arap dilinin bir özelliğidir. Bu kıraate göre mağara arkadaşlarının görüntülerindeki korkunçluk daha mübalağalı bir anlatımla tasvir edilmiştir. Cumhuriyet (وَلَمَلِئَتْ) şeklindeki kıraatine göre ilk anda hissedilen korku tasvir edilmiştir. Her iki kıraatin ihtiva ettiği müşterek manalar yanında kıraat farklılığına dayalı değişik manaları da vardır. Şeddeli kıraate göre korkunun her yeri kapladığı ve korkunun tekrar tekrar hissedildiği vurgulanır. Hatta kelimeyi

²² Kelimenin aslı يتصاعد idi. Ta harfi sâd harfine idgam edildi. Harf sayısı arttıkça mananın da arttığını düşündüğümüzde bu kıraate göre göğe yükselen kişinin ıstırap ve acısı gittikçe artacaktır. Bu birinci mertebeden daha ağır ve daha zordur. İlk merhalede İbn Kesir kıraatinin verdiği anlamdan daha şiddetlidir. Bkz. Harrâd, *İ'câzu'l-Beyânî*, 162.

²³ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a fi'l-Kıraat*, 268, 269; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 502, 503. Kelimenin aslı يتصعد idi. Tâ harfi sâd harfine idgam edilince kelime يَصَّعَدُ şeklinde okundu. Bkz. Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 162.

²⁴ Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 160-163.

²⁵ Kehf 18: 18.

²⁶ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a fi'l-Kıraat*, 389; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 776; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 310.

oluşturan harflerin telaffuzunda bile bu mana vardır. Hemzenin öğürmeyi andırır sıfatı, korkan kimsenin halini tasvir eden bir sese bürünür. Yine fiilin meçhûl okunması da birçok mananın zihinde canlanmasını sağlamaktadır.²⁷

Cahiliye Arapları arasında yaygın olan ve insanlığın en korkunç vahşetlerinden biri sayılan kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi hadisesi Kur'an'ın ortadan kaldırdığı bir uygulamaydı.

(وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ)

“Canlı gömülen kıza hangi suçtan öldürüldüğü sorulduğu zaman”²⁸ Kız çocuklarının gömülmesiyle ilgili ayette kurrâdan iki farklı kıraat nakledilmiştir. Cumhurdan ayrı olarak Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48), söz konusu ayette geçen (قُتِلَتْ) kelimesini şeddeli olarak (قُتِلَتْ) şeklinde okumuştur.²⁹ Şeddeli okuyuştan, kız çocuklarının öldürülmesinin yaygın bir âdet olduğu anlamı çıkarılmıştır. Bu kötü âdetin özellikle bazı cahiliye Arap kabileleri arasında uygulandığı kaydedilmiştir.³⁰ Söz konusu kelimenin şeddeli okunan kıraati de bu manaya delalet etmektedir.³¹

4. İ'râb Değişikliğine Bağlı Kıraat Farklılıklarının Manaya Etkisi

Kur'an'ın birçok yerinde Yahudiler ve Hristiyanlar başta olmak üzere geçmiş kavimlerin kıssalarına yer verilmektedir. Allah'a ortak koşmalarının yanı sıra daha pek çok sapkınlıkları ve Peygamberlere karşı muhalefetleri anlatılmaktadır. Kur'an, Peygambere inananları güzel bir sonla müjdelediği gibi karşı gelenleri de kötü bir sonla uarmaktadır. Peygamberler tebliğ görevlerini yerine getirdikten sonra insanların inkârlarından sorumlu değillerdir. (إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ) “Doğrusu, Biz seni gerçekten müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Alevli ateşliklerden olanlardan sorumlu değilsin.”³² Söz konusu durumla ilgili olarak (وَلَا تُسْئَلُ) kelimesinde iki farklı kıraat nakledilmiştir.³³ Cumhurun kıraatine göre Peygamber risâleti tebliğ ettikten sonra insanların işledikleri günahlardan sorumlu olmaz. Medine kıraat imamı Nâfî' diğer kurrâdan farklı olarak (وَلَا تُسْئَلُ) şeklinde okumuştur. Bu kıraate göre fiile olumsuzluk anlamı verilir ki Ey Peygamber tebliğinden sonra inkâr edenin durumunu sorma denilmiş olur. Aslında bu kıraatte tazim anlamı vardır. Onların durumlarının çok fena olduğu ve büyük bir azaba müstahak oldukları ifade edilmiştir. İnkâr edenler öyle bir azaba uğradılar ki sen onların haberine dayanamazsın, denilmektedir.³⁴ Böylece i'râbın değişmesi şeklinde meydana gelen iki farklı kıraatten farklı manalar elde edilmiştir. Kelimeyi oluşturan harflerde bir değişiklik yapılmadan hareke

²⁷ Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 165-168.

²⁸ Tekvîr 81: 9.

²⁹ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 398; Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Letâifü'l-İşârât li Fünûnî'l-Kıraat*, Medine: Cami'ât-ü Ümmi'l-Kurâ, 2013, 9: 4238.

³⁰ Adnan Demircan, “Cahiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, *İstem*, 2/3 (2004): 21.

³¹ Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 195.

³² Bakara 2: 119.

³³ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a fi'l-Kıraat*, 169; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 297; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 221.

³⁴ Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 199, 200.

değişikliğine bağlı bu farklı kıraatten birbirine zıt manalar ortaya çıkmamıştır. Buna karşın, Hz. Peygamberin tebliğ vazifesiyle ilgili davranışları farklı yönlerden açıklanmıştır. Her iki kıraat farkından elde edilen anlamlar ayetin muhtevasına uygun düşmekte ve bu anlamlar birbirine zıt manalar oluşturmamaktadır.

Bir başka ayette Allah dikkatleri anne-baba üzerine çekerek ne annenin ne de babanın çocuğu yüzünden zarara uğratılmasını doğru bulmaz. (لَا تُضَارُّ وَالِدَهُ) (لَا تُضَارُّ وَالِدَهُ وَلَا مَوْلُوهُ لَهُ بِوَلَدِهِ ...) ("Doğuran çocuğundan ve kendisi için doğurulan da çocuğundan dolayı zarara sokulmasın."³⁵ Söz konusu ayette geçen (لَا تُضَارُّ) kelimesinin sonu iki kıraatle okunmuştur. Cumhuriyet kurrâ nasb ile İbn Kesir ve Ebû Amr (ö. 154/771) ise ref' ile (لَا تُضَارُّ) şeklinde okumuştur.³⁶ Cumhuriyet kıraatine göre fiilin sonu nehy edatıyla sakin olmuştur. Birinci râ harfi de sakin olduğu için iki sakin harf içtima etmiş, bu durumda râ harfine hareketlerin en hafifi olan fetha verilmiştir. Bu kıraate göre Allah, anne ve babanın çocuğu bahane etmek suretiyle birbirlerine zarar vermelerini yasaklamıştır. Diğer kurrânın ref' kıraatine göre Allah, anne-babanın çocukları sebebiyle birbirlerine zarar vermelerinin ahlaki olmadığını bildirmektedir. Birbirinize zarar vermenizin veya çocuğu mağdur etmenizin dinde yeri yoktur. Aslında bu kıraatin cümlelerin öncesiyle münasebet halinde olduğunu söylemek mümkündür. Bir önceki cümlede insanın ancak gücünün yettiğinden sorumlu olacağı bildirilmektedir. Anne-babaların çocukları konusunda birbirlerine zarar vermeleri uygun bir davranış olmadığı gibi çocuklarına zarar vermeleri de uygun olmaz.³⁷ Fetha ile okunan kıraatte kesin emir bulunurken zamme ile okunan kıraatte ahlaki bir tavsiye bulunmaktadır.³⁸ Farklı kıraatler vesilesiyle ayetlerden birbirini destekleyen, anlam bakımından tezat oluşturmayan değişik manalar elde edilmiştir. Bu iki kıraatten birinde ahlaki sorumluluk, diğerinde ise mutlaka yapılması istenen ve insanların tercihlerinin ötesinde bir emir dile getirilmiştir. Bütün bu farklı manalar söz konusu kelimenin son harfinin hareketinin fetha ve zamme şeklinde değişmesiyle mümkün olmuştur.

Rahman Sûresinin (يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ) "İkinizin üzerine ateşten bir alev ve ateşsiz bir duman gönderilir de kurtulamazsınız."³⁹ ayetinde bildirildiğine göre insanlar ve cinler kıyamet günü Allah'ın huzurundan kaçmak isteyecekler ve görevli meleklerle ve zebanilere, kaçanların üzerine ateşten bir alev ve ateşsiz duman göndermeleri emredilecek. Ayette geçen (وَنُحَاسٌ) kelimesinin i'râbla ilgili iki farklı kıraati nakledilmiştir. İbn Kesir ve Ebû Amr diğer kurrâdan farklı olarak söz konusu kelimeyi (وَنُحَاسِي) şeklinde kesre okumuştur.⁴⁰ Araplar

³⁵ Bakara 2: 233.

³⁶ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a fi'l-Kıraat*, 183; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 328; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 401.

³⁷ Ahmet Halit Şükri, *Kur'an'ı Anlamada Kıraatlerden Yararlanma* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 256.

³⁸ Harrâd, *el-İcâzu'l-Beyânî*, 202-204.

³⁹ Rahman 55: 35.

⁴⁰ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a fi'l-Kıraat*, 621; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1232; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 381.

dumana (نُحَاسٌ) derler. Eğer dumanla birlikte ateş de varsa o zaman buna (شَوَاطِئٌ) derler. Kelimeyi kesre okuyanlara göre onlara dumanlı ateş gönderilir. Ateş yakar, duman boğar. Bu kıraate göre (وَنُحَاسٌ) kelimesi öncesindeki (مِنْ نَّارٍ) kelimesine atfedilmiştir. Ateş ve duman azabı onlara birlikte verilmiştir. Kelimeyi (وَنُحَاسٌ) şeklinde ref' okuyanlar ise bunu öncesindeki (شَوَاطِئٌ) kelimesine atfetmişlerdir. Bu okuyuşa göre duman azabıyla ateş azabı birbirinden ayrılmıştır. Yukarıda geçen kesre okuyuşa göre her iki azabın birlikte verilmesi ifade edilirken bu kıraatte duman ile ateşin ayrı birer azap olduğu anlatılmıştır. Birinde duman ile ateş azabı genel ifade edilirken diğer kıraatte azabın merhaleler halinde yapıldığı anlatılmıştır.⁴¹

Kıraat imamlarından Hamza ve Kisâî diğerlerinden farklı olarak (وَحُورٍ عَيْنٍ) "Ceylan gözlüler."⁴² ayetini kesre ile (وَحُورٍ عَيْنٍ) şeklinde okumuştur.⁴³ Bu kıraate göre kelime öncesinde geçen ve kesre ile okunan kâseler, ibrikler, kadehler ve kuş etine atfedilmiştir. Bu okuyuşa göre ayet, vildanlar hurilerle birlikte cennetliklerin etrafında dönerler, anlamına gelir. Bu ifadelerden anlaşıldığına göre cennet nimetleriyle ödüllendirilen müminlere orada çok güzel manzaralar gösterilecek ve onlar cennette en üst düzeyde ilgi ve ihtimama layık görülecektir. Cumhur kurrâ ise kelimeyi öncesinde geçen (وَلَدَانٌ) kelimesine atfederek ref' okumuştur. Buna göre ayet, ister hizmet etsin isterse etmesin vildanlar, kendilerine gösterilen önem ve ihtimam nedeniyle etraflarında döner ve müminlere güzel manzara sunarlar. Yine daha önce geçen (مُتَكَبِّرِينَ) kelimesindeki zamire atfedildiği için zamme okunduğu da söylenmiştir. İ'râbtan kaynaklanan bu tür farklı yorumlar kıraat farkından elde edilmektedir.⁴⁴ İ'rab değişikliğine bağlı olarak farklı kıraatlerden elde edilen tasvir çeşitleri ve bunun insan zihninde çağrıştırdığı anlamlar ayette ifade edilen manayı daha somut hale getirmektedir. Yine bunun yanında, gözlerin görmediği, kulakların duymadığı ve beşerin hayal etmesi mümkün olmayan cennet hayatı insan aklının idrak edebileceği bir anlatıma bürünmüştür.

Allah, Kur'an'da müşriklerin elebaşlarından Ebû Leheb ve onun karısından bahseden müstakil bir sûre indirmişti. "Mesed" kelimesi hurma lifinden yapılmış ip anlamına gelir. Bu iki İslâm düşmanının Hz. Peygambere eziyetleri bilinmektedir. Karısı Ümmü Cemil, Hz. Peygamberin yoluna dikenler atarak ona ve ashabına eziyet ederdi. Boynunda değerli taşlardan yapılmış bir gerdanlık taşıdığı ve bununla iftihar ettiği söylenir. Hatta bu kolyeyi Hz. Peygambere düşmanlık etme yolunda harcamayı vadetmiştir. Arapların âdetine göre birisi laf taşıyacağı veya iftira edeceği zaman eliyle oduna vurmuş. "Odun taşıyıcısı" ifadesinde, onun kötü bir sıfatla anıldığı görülür. Çünkü onun en çok yaptığı şey insanlar arasında laf taşımaktı. Ancak yollara dikenler atıp Hz. Peygambere eziyet ettiği için daha çok odun taşıyıcısı anlamı öne çıkmıştır. Kıraat imamları (حَمَّالَةَ الْحَطَبِ) cümlesinde iki farklı kıraat nakletmişlerdir. İmam Âsım bu cümledeki (حَمَّالَةَ) kelimesini nasb

⁴¹ Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 220-222.

⁴² Vakıa 56: 22.

⁴³ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a- fi'l-Kıraat*, 622; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1237, 1238; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 383.

⁴⁴ Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 223-226.

okumuş, diğer kurrâ ise ref' okumuştur.⁴⁵ Âsım kıraatine göre (حَمَّالَةً) kelimesi gizli bir fiil olan (مَدَّ) ile nasb okunmuştur. Cumhuriyet kıraatine göre söz konusu kelime kendisinden önceki (وَأَمْرًا) kelimesine atfedilmiş ve onun sıfatı olarak ref' okunmuştur. Onun bu sıfatla anılması onu yermeye ve kötülemeye kendisine yetmiştir. Âsım kıraatinde ref'den nasb'a bir geçiş vardır ki bu, sözdeki belagatin bir göstergesidir. Bu kıraate göre (مَدَّ) fiilinin hazfi, ayete veciz bir üslup kazandırmıştır. Bu kadını anlatmak için başka tariflere ihtiyaç yoktur, "odun taşıyıcı" sıfatı onu tarif etmeye yeter. Her iki kıraate göre kadın zemmedilmiştir. Ancak nasb kıraatinin zemmetmede daha belirgin olduğu söylenmiştir.⁴⁶ Zemahşerî (ö. 538/1144), söz konusu fiilin hazfedilmesinden dolayı Âsım'ın nasb kıraatini "Bu kıraati seviyorum" sözleriyle övmüştür.⁴⁷ Her iki kıraate göre Ebû Leheb'in karısının yerildiği açıktır. Ancak üslup yönden bakıldığında bir kıraatte bulunan mananın diğer kıraatte bulunmadığı söylenebilir. Her iki kıraatte ifade edilen manalar birlikte değerlendirildiğinde yerilen kişinin kötülüğü her iki kıraatle teyit edilmiştir.

5. Hareke Değişikliğine Bağlı Kıraat Farklılıklarının Manaya Etkisi

Kur'an'da anlatıldığına göre Hz. İbrahim ölülerin nasıl diriltildiğini görmek istemiş ve bu isteğini Allah'a arz etmiştir. Allah, Hz. İbrahim'in bu isteğine karşılık olarak dört kuş alıp onları kendisine alıştırmasını, sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırakmasını, daha sonra da bu kuşları kendisine çağırmasını emretmiştir. Çağırısının ardından Hz. İbrahim kuşların kendisine doğru uçtuklarını görmüştür.

(قَالَ فَحَدُّ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِيَنَّكَ
سَعْيًا)

"...Öyleyse, dört kuş al, onları kendine alıştır, sonra her dağın üzerine onlardan birer tane koy. Sonra onları çağır, koşa koşa sana gelirler. Ve bil ki Allah azîz ve hakîm'dir."⁴⁸ Olayın anlatıldığı ayette geçen (فَصُرْهُنَّ) kelimesi iki farklı kıraatle okunmuştur. İmam Hamza, kelimedeki sâd harfini kesre ile (فَصُرْهُنَّ) şeklinde okumuş; diğer kurrâ ise zamme ile okumuştur.⁴⁹ Hamza'nın kıraatine göre kelime "Bir şeyi parçalama ve kesme" anlamına gelen (صار . يصير) kökünden türemiş, cumhuriyet kıraatine göre ise kelime "Alıştırmak ve kendine yönelmek" anlamına gelen (صار . يصور) kökünden türemiştir. İki kıraat arasındaki fark şudur: Cumhuriyet kıraatine göre olayın ilk merhalesi olan Hz. İbrahim'in kuşları kendisine alıştırmayı ifade edilmekte, Hamza'nın kıraatine göre ise olayın ikinci merhalesi olan kuşların parçalanması ifade edilmektedir. Hamza'nın kıraati, kuşların Hz.

⁴⁵ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a- fi'l-Kıraat*, 700; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1409, 1410; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 404.

⁴⁶ Harrâd, *el-İcâzu'l-Beyânî*, 228-234.

⁴⁷ Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Keşşâf* (Beyrut: Daru'l-Marife, 2009), 1227.

⁴⁸ Bakara 2: 260.

⁴⁹ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a- fi'l-Kıraat*, 190; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 343; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 232.

İbrahim'e alışmasından sonraki parçalama ve kesme evresini anlatmaktadır. Hamza'nın (فَصْرُهُنَّ) kıraatinin "kesme" anlamına geldiği ve bu kelimenin Nebati dilinden nakledildiği de söylenmiştir. Lügat âlimlerinin ifadesine göre kelime hem meyletme hem de kesme anlamlarında kullanılmıştır.⁵⁰ Bu durumda iki kıraat aynı anlamda birleşmektedir. Sadece bir hareke değişikliği ile çeşitli mana halkalarının bir araya getirildiği farklı kıraatler Kur'an'dan elde edilen mananın tamamlanmasına katkı sunmaktadır. Harrâd, her iki kıraatin mana yönünden birbirini tamamladığını belirtmektedir. Dolayısıyla onun bu ifadeleri göstermektedir ki, Kur'an'ı doğru ve yeterli derecede anlayabilmek için farklı kıraatleri ve anlamlarını bilmek gerekir. O, Kur'an kelimelerindeki mana çeşitliliğini elde etmenin ancak farklı kıraatleri bir arada değerlendirmekle mümkün olduğu görüşündedir. Bu açıdan bakıldığında, kıraatleri birlikte değerlendirmeden ayetler hakkında yapılacak bir yorum eksik kalacaktır. Ayetlerden anlaşılan mananın tamamlanması farklı kıraatlerin birlikte ele alınmasıyla gerçekleşecektir.

Mekke müşrikleri İslâm davetine karşı gelerek eski cahiliye inançlarını ve kültürlerini devam ettirme konusunda son derece ısrarlıydılar. Kendilerine ne kadar parlak deliller sunulsa da inatlarından vazgeçmiyorlardı. Faraza kendilerine melekler indirilse, ölümler kendileriyle konuşturulsa ve her şey gözlerinin önünde yeniden yaratılsa da onlar yine inanma belirtisi göstermiyorlardı.

(وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ فُبَّالًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ)

"Eğer, biz onlara melekleri indirseydik, ölümler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi karşısına toplayıp dikseydik, Allah'ın dilemesinin dışında gene de inanmazlardı, fakat bunu çokları bilmez."⁵¹ Onların İslâm davetine karşı oluşlarının ve düşmanlıktaki ısrarlarının dile getirildiği ayette geçen (فُبَّالًا) kelimesini İbn Âmir ve Nâfî' (فُبَّالًا) şeklinde okumuştur.⁵² Bu kıraate göre kelimeye "Yüz yüze gelme, karşısında olma" anlamı verilmiştir. Allah her şeyi yeniden yaratıp onların karşısına getirirse ve onlar, Hz. Peygamberin söylediklerini tasdik etseler de müşrikler yine inatlarından vazgeçmezler. Bu kıraatte öne çıkan fark ölümlerle konuşmanın canlandırılmasıdır. Bütün bunlar gözlerinin önünde gerçekleşse de inkârlarına devam ederler. Cumhurun (فُبَّالًا) şeklindeki kıraati de benzer anlamı taşımakla birlikte, diğer kıraatten farklı olarak bu okuyuşta "Sınıf sınıf, cemaat cemaat" anlamı öne çıkmaktadır. Allah her şeyi sınıflar ve cemaatler halinde onların karşısına getirirse de iman etmezler. Her iki kıraat vesilesiyle ayette dile getirilen mana âdetâ canlandırılmaktadır. (فُبَّالًا) kıraati karşılıklı ve yüz yüze olmayı, (فُبَّالًا) kıraati ise sınıflar ve cemaatler halinde dirilmeyi ifade etmektedir.⁵³

⁵⁰ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 4: 474; Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbü'l-lüğâ*, (Beyrut: Daru İhyâü't-Türâsî'l-'Arabî, 2003), 12: 159.

⁵¹ En'âm 6: 111.

⁵² İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a- fi'l-Kıraat*, 266; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 494; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 262.

⁵³ Harrâd, *el-İcâzu'l-Beyânî*, 243-246.

Yağmur, insanların ve diğer canlıların hayatlarını devam ettirebilmek için ihtiyaç duyduğu nimetlerin başında gelir. Kur'an'ın birçok yerinde değişik vesilelerle bu nimetin oluşumundan ve meydana gelişinden bahsedilir. Farklı kıraatler sebebiyle Kur'an'ın hayranlık uyandıran anlatımları hiçbir zaman son bulmaz. Üç harften oluşmuş bir kelimenin farklı telaffuzları ve bu farklı telaffuzlardan birbirini teyit eden anlamların ve tasvirlerin meydana gelmesi onun tükenmez bir hazine oluşundan ileri gelmektedir. Kur'an'da genellikle yağmur, bulutları harekete geçiren rüzgârlarla birlikte anılır. *وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْهِ* "O, yağmurun önünde müjdeci olarak rüzgârları gönderir."⁵⁴ Yağmurun oluşumuyla ilgili ayette geçen (بُشْرًا) kelimesini İbn Âmir (ö. 118/736) şeklinde okumuş; İbn Kesir, Ebû Amr ve Nâfî' (نُشْرًا) şeklinde okumuş; Âsım (بُشْرًا) şeklinde okumuş; Hamza ve Kisâî ise (نَشْرًا) şeklinde okumuştur.⁵⁵ Âsım'ın (بُشْرًا) kıraatine göre kelime "müjde" anlamına gelen (بَشِيرٍ) kelimesinin çoğuludur. Buna göre rüzgârlar yağmuru müjdeler. Kelimenin aslı (بُشْرًا) idi. Okuyuşu kolay olsun diye orta harfi sükûn ile tilavet edildi. Bulutların ve yağmurun oluşumuyla ilgili bilimsel açıklama şöyledir: Rüzgârlar yerin yüzeyindeki su buharını harekete geçirerek havada bulut kümelerinin oluşumunu sağlar. Rüzgârların hafif esintisiyle kümelenen bulutlar yavaş yavaş birbirlerine girerek yoğunluklarını arttırmaları. Üst üste birbirine girmiş bulut kümeleri yukarı doğru yükseldikçe soğur ve yoğunlukları daha artar. Belirli bir yoğunluğa geldiklerinde yağmur damlacıkları oluşur. Havanın bu su damlacıklarını taşıma imkânı kalmadığında bulutlar arasından yeryüzüne yağmur yağmaya başlar. Bu açıklamada yağmurların oluşumunda rüzgârların etkisine işaret edilmektedir. Âsım kıraatinde bu etki öne çıkarılmıştır.

Hamza ve Kisâî'nin (نَشْرًا) kıraatinde kelimenin "diriltme" anlamına işaret edilerek yağmurun çorak arazilere hayat vermesi öne çıkarılmıştır. Bu kıraatte, kuraklık ve onun akabinde gelecek olan kıtlık tehlikesi zihinlerde canlandırılmıştır. Rüzgârların etkisiyle yağmurların yağmasına ve ardından kuru toprağın yeniden canlanmasıyla canlıların hayat bulmasına vurgu yapılmıştır.⁵⁶ İbn Kesir, Ebû Amr ve Nâfî'nin (نُشْرًا) kıraati (نَاشِرٌ) kelimesinin çoğuludur. Mübalağa anlam ifade eden bu kıraatle rüzgârların çeşitli yönlerden eserek bulutları bir araya toplaması ve yayması anlatılmıştır. Rüzgârlar çeşitli sınıflara ayrılmaktadır. Bunlar, belirli bir düzen dairesinde sürekli esen rüzgârlar, mevsimsel rüzgârlar, meltemler, yaz ve kış rüzgârlarıdır. Bazen de düzensiz esen rüzgârlar vardır ki bunlar daha çok felaketlere sebep olurlar. Bütün bu anlamlar söz konusu kıraatlerden çıkmaktadır. Onun için Kur'an, rüzgârların esmesini müjde olarak nitelemiştir. İbn Âmir'in (نُشْرًا) kıraati de yukarıdaki anlamları ihtiva etmektedir. Çünkü bu kıraat yukarıda anılan (نُشْرًا) kelimesinin tahfif ile okunmasından ibarettir.⁵⁷

İslâm'ın ilk yıllarında din düşmanları dinin gelişmesini ve yayılmasını önlemek için her fırsatta bir araya gelip Hz. Peygambere ve inananlara tuzaklar

⁵⁴ A'râf 7: 57.

⁵⁵ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a- fi'l-Kıraat*, 283; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 532, 533.

⁵⁶ Ahmet Halit Şükri, *Kur'an'ı Anlamada Kıraatlerden Yararlanma*, 260.

⁵⁷ Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 247-251.

kuruyor ve eziyet ediyorlardı. Bununla gayeleri hem Hz. Peygamberi davasından vazgeçirmektir hem de insanların iman etmelerine engel olmaktır. Amaçlarına ulaşmak için bütün yolları denediler. Kur'an, iman etmeyenlerin kurdukları tuzakların boşa çıkacağını ve Allah'ın dininin onların tuzaklarına galip geleceğini haber vermektedir.

(وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ)

“Kuşkusuz onlar düzenlerini kurmuşlardı, oysa düzenleri dağların yerlerinden oynamasını sağlayacak kadar güçlü olsa bile, onların düzenleri Allah'ın elindeydi.”⁵⁸ Kıraat imamları söz konusu ayetteki (لِتَزُولَ) kelimesini iki farklı kıraatle tilavet etmişlerdir. Kisâî diğer imamlardan farklı olarak (لِتَزُولَ) şeklinde birinci lam harfini fetha, ikinci lam harfini de zamme ile okumuştur.⁵⁹ Bu kıraate göre (لِتَزُولَ) kelimesinin başındaki lam harfi tekit içindir. İkinci lam harfinin zammesi ise muzâri fiilin harekesidir. Kelimenin öncesinde geçen (إِنْ) harfi ise tekit edatının tahfif edilmiş halidir. Kisâî'nin kıraatine göre ayette, onların tuzaklarının büyüklüğüne bir vurgu vardır. Onlar öyle tehlikeli planlar ve tuzaklar kurdular ki, neredeyse hileleri dağları yerinden sökecekti. Cumhuriyet kıraatine göre ise kelimenin i'rabı değişmektedir. (لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ) Cümle başındaki (إِنْ) harfi olumsuzluk anlamındaki (مَا) yerine kullanılmaktadır. (لِتَزُولَ) kelimesinin başındaki lâm harfi lâm-ı cühûd, fiilin sonu da gizli bir (أَنَّ) edatıyla nasb olmuştur. Bu i'raba göre onların planları ve tuzakları ne kadar büyük olursa olsun dağları yerinden oynatacak değildir. Cumhuriyet kıraatinde istiâre⁶⁰ sanatı vardır ki, burada dağlarla kastedilen Allah'ın dini veya ayetleridir. Ayrıca bu benzetmeyle dinin sağlamlığı dağların gücü ve sağlamlığıyla beyan edilmiştir.⁶¹ Müellif, iki kıraat arasındaki anlam farkını beyan ederken söz konusu ayette istiâre sanatının inceliklerine, ardından inanmayanların hile ve tuzaklarının büyüklüğü ile dağların yüksekliği arasındaki münasebete işaret etmiştir. Yine Allah'ın dininin ve ayetlerinin yüceliği ile dağların yüksekliği ve yüceliği arasında münasebet kurulmuştur.

Bütün Peygamberler gibi Hz. Hûd da kavmini Allah'ın azabına karşı uyarıyor ve onlara öğüt veriyordu. Kavmi onun uyarı ve öğütlerine ilgisiz kalarak, uyarıya da uyarıya da bizim için birdir, biz atalarımızın yolundayız ve atalarımızın dinini bırakacak değiliz dediler. Hz. Hûd'un kavminin sözlerinin dile getirildiği (إِنْ هَذَا إِلَّا (خُلِقَ الْأَوَّلِينَ) “Bu durum öncekilerin huyudur.”⁶² ayetindeki (خُلِقَ) kelimesini İbn

⁵⁸ İbrahim 14: 46.

⁵⁹ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a- fi'l-Kıraat*, 363; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 713; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 300.

⁶⁰ İstiâre, beyan ilminin en önemli konularından biridir. Lügatte “Birinden ödünç bir şey isteyip almak” manasındadır. Edebî bir terim olarak istiâre, bir kelimenin manasını geçici olarak alıp başka bir kelime için kullanmaktır ki şöyle tarif edilir: “Bir kelimenin, müşâbehet (teşbih-benzerlik) alakasıyla ve aslı manasının kastedilmesine mâni bir karinenin varlığı sebebiyle kendi hakiki manasının dışında kullanılmasıdır. “Sınıfta bir aslan gördüm” ifadesinde “aslan” kelimesi gerçek manasından alınarak sınıftaki cesur bir öğrenciyi elbise gibi geçici olarak giydirilmiştir. Bkz: Hikmet Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, (İzmir: Nil Yayınları, 1999), 145, 146.

⁶¹ Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 258-260.

⁶² Şu'ara 26: 137.

Kesir, Ebû Amr ve Kisâî (حَلَقٌ) şeklinde okumuştur.⁶³ Ayetin başındaki (إِنَّ) edatı olumsuzluk anlamına gelen (مَا) harfidir. Bu kıraate göre kelime “yalan” anlamına gelir. Onlar dediler ki: Ey Hûd, senin bize söylediklerin öncekilerin yalanlarından başkası değildir. Bu kıraate verilen diğer bir anlam da “yaratma ve inşa etme” anlamıdır. Onlar “Ey Hûd! Biz, öncekiler gibi öleceğiz ama dirilmeyeceğiz” diyerek yeniden dirilmeyi inkâr ettiler. Bu kıraate “ahlak” anlamı da verilmiştir. Onlar “Ey Hûd, bu senin söylediklerin öncekilerin ahlakıdır” dediler. Cumhuriyetin kıraatine göre ise kelime “âdet, gelenek, görenek, yaşantı ve din” anlamına gelir. Onlar dediler ki: “Ey Hûd bu, öncekilerin âdeti, yaşantısı ve dinidir”. Cumhuriyetin kıraatine verilen bir başka anlam da “seciye, karakter ve huy” manalarıdır. Buna göre onlar dediler ki: “Ey Hûd! Bu, evvelkilerin, atalarımızın huyu ve karakteridir. Biz bundan vazgeçmeyiz.” Bir insanın huyunu ve karakterini anlatmak için genelde ahlak kavramı kullanılır. Bu kavram mutlak ifade edildiğinde güzele hamledilir. Bu yüzden onlar bu sözleriyle sahip oldukları inançlarını methetmek istediler. Bir kelimenin iki kıraatinden ortaya çıkan bu kadar farklı anlamlar Hz. Hûd’un kavminin karakterlerini beyan etmektedir. Yine onların ne kadar mücadeleci bir kavim olduklarını ve geçmişle gelecek arasında irtibat kurmak suretiyle Hûd’u ve davetini zayıf düşürmeye çalıştıklarını gösterir.⁶⁴

Sâd Sûresinin ilk sayfalarında kavimleri doğru yola iletmek için gönderilen Peygamberlerden ve kavimlerin onları inkâr etmesinden bahsedilir. Peygamberleri yalanlayan bu kavimler öldükten sonra tek bir çağrıyla dirilecek ve kısacık da olsa rahat yüzü görmeden Rabbanî cezaya uğrayacaklardır. Kabirlerinden kalkar kalmaz yeni bir azabın içine gireceklerdir. (وَمَا يَنْظُرُ هَؤُلَاءِ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ) “İşte, bunlar sadece gecikmesi olmayan tek bir çığlık bekliyorlar.”⁶⁵ İşte elçilere inanmayan bu kavimlerin kabirlerinden kalkışlarını dile getiren (مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ) “Onlar için bekleme yoktur” ayetinde geçen (فَوَاقٍ) kelimesinin fâ harfini Hamza ve Kisâî zamme ile (فَوَاقٍ) şeklinde okumuştur.⁶⁶ Araplar deveyi sağdıklarında bir saat ara verirler sonra memede süt birikince tekrar sağlarlar. İki süt sağım arasında geçen müddete (فَوَاقٍ) “iki süt sağım arası” derler. Bu kıraatte Peygamberlere inanmayanlar kabirden kalkınca çağrının ardından ara vermeden yeni bir azaba gireceklerdir. Cumhuriyet kurrâ ise söz konusu kelimedeki fâ harfini fetha ile tilavet etmiştir. Bu kıraate göre (فَوَاقٍ), “rahatlık, iyileşme, ara verme ve dinlenme” anlamlarına gelir. Araplar hasta iyileştiğinde, bayılan veya sarhoş olan ayıldığında ona (فَوَاقٍ) derler. Yine kelimeye önceki kıraatte ifade edildiği gibi sütün tekrar memeye dönmesi anlamı verilmiştir. Yukarıda anılan zamme kıraatinde, azabın hemen gelmesi kastedilmektedir, cumhuriyetin kıraatinde ise kabirden sonra dinlenme, kendine gelme ve azaptan kaçış olmayacağı dile getirilmektedir. Her iki kıraatin ifade ettiği ortak anlam inanmayanlara hiçbir şekilde acıma

⁶³ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a- fi'l-Kıraat*, 472; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 943; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 335.

⁶⁴ Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 274-277.

⁶⁵ Sâd 38: 15.

⁶⁶ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a- fi'l-Kıraat*, 552; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1098.

olmayacağıdır.⁶⁷ Müellif, hareke değişikliğine bağlı bu iki farklı kıraatin anlam bakımından birbirini desteklediği görüşündedir. Her iki kıraatten elde edilen ortak manaya göre inanmayanlar ahirette mutlu bir hayat sürdüremeyeceklerdir. Onlar için hesap uzun sürmeyecek, azabın ardından tekrar azaba duçar olacaklardır.

Hız. Peygamber, Kur'an'ın eşsiz mucizeliği karşısında hala ahirete inanmayan müşriklerin hallerine hayret ediyor, bu kadar açık delillere rağmen yalanlamaya ve alay etmeye devam etmelerine şaşırıyordu. (بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ) ayetinde “Sen şaşarken onlar da alaya alıyorlar.”⁶⁸ buyruluyor. (عَجِبْتَ) kelimesinde geçen tâ harfini Hamza ve Kisâî zamme ile tilavet etmiş; diğer imamlar ise fetha ile tilavet etmişlerdir.⁶⁹ Zamme okuyanlara göre hayret ve şaşırma fiili Allah'a nispet edilmiştir ki kullara ait bir sıfatın Allah'a nispet edilmesi münakaşa konusu edilmiştir. Ehli Sünnet âlimleri Allah ve Resulünün kendisine nispet ettiği sıfatların Allah'a nispet edilmesini caiz görmüşlerdir. Çünkü Allah'a ait sıfatlar kullara ait sıfatlar gibi değildir. Allah'ın fiillerinin, sıfatlarının ve zatının benzeri yoktur. Söz konusu kıraatte hayret ve şaşırma fiilinin Allah'a nispet edilmesi, şirk koşma ve alay etme gibi eylemlerin büyüklüğünü gösterdiği ifade edilmiştir. Benzer fiiller başka ayetlerde de Allah'a nispet edilmiştir. “Onlar Allah'la alay ediyorlar, Allah da onlarla alay ediyor.”⁷⁰ Bir şeye hayret etme veya şaşırma, yerine göre bazen olayın inkârına veya yerilmesine, bazen de güzel görülmesine ve tasvip edilmesine işaret sayılabilir. Hayret etme ve şaşırma fiili hadislerde Allah'a nispet edilmiştir. “Çocukça davranmayan gence Allah hayret eder.”⁷¹ Bazı âlimler Allah'ın şaşırmayacağını belirterek zamme ile okunan kıraati eleştirmiştir. Sahabeden nakledilen bu kıraati kendi görüşüyle eleştirenler şaşılacak bir durum sergiledikleri için itibar görmemiştir. Kıraat farklılıkları Kur'an'ı ilgilendiren yönüyle hüküm çıkarmada dinin temel kaynağı sayılır. Bunun için fakihler, kelam âlimleri ve müfessirler kıraat farklılıklarına değinmiş ve kıraat farklılıklarını içtihatlarına mesnet yapmışlardır.

Cumhurun kıraatine göre hitap Hz. Peygambere yapılmıştır. Kendilerini Allah'ın yarattığını kabul ettikleri halde müşriklerin ahireti inkâr etmelerine ve inzal olunan Kur'an ayetleriyle alay etmelerine Hz. Peygamber şaşırıyordu. Her iki kıraate göre Allah ve Resulü, müşriklerin durumuna şaşırmıştır. Kaldı ki Allah ve Resulünün bir duruma hayret edip şaşırması meselenin ne kadar ciddi olduğunu ve hesabın kolay olmadığını gösterir.⁷² Zamme kıraatiyle, “şaşırma” vb. insana ait fiillerin Allah'a nispet edilmesinde bir sakınca görülmemektedir. Ancak bu tür fiillerin Allah'a nispet edilmesi mecaz anlamıyla değerlendirilerek şirk koşma ve ayetlerle alay etme eylemlerinin büyüklüğüne işaret vardır. Bu iki farklı kıraatin

⁶⁷ Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 285-287.

⁶⁸ Saffât 37: 13.

⁶⁹ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a- fi'l-Kıraat*, 547; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1086; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 356.

⁷⁰ Tevbe 9: 79.

⁷¹ Buhari, “Kitabü'l-cihâd”, 142.

⁷² Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 288-292.

özellikle kelimelerin ilminde Allah'ın fiilleri ve sıfatları konusunda ele alınması gerektiğini düşünüyoruz.

6. Malum ve Meçhul Kıraat Farklılıklarının Manaya Etkisi

Farklı kıraatlerin, Kur'an'ı dinleyenlerde güçlü bir tesir oluşturduğunu gerek mana yönünden gerekse üslup yönünden dinleyenler üzerinde etki bıraktığını söyleyebiliriz. Asırlara meydan okuyan bu ilahi sözden etkilenmemek ya kalplerin mühürlü oluşundan ya da hakikate karşı kör oluşundan ileri gelmektedir.

(قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيْتَةٍ مِنْ رَبِّي وَأَنْبِيَّيَ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ فَعَمَّيْتُ عَلَيْكُمْ أَنْتُمْ كُمْوهَا وَأَنْتُمْ لَهَا كَاهُونَ)

“Ey kavmim, eğer Rabbimin katından açık bir belge ile size gizli kalmış bir rahmeti katından bana vermiş ise hoşlanmadığınız halde sizi onlara mecbur edeceğimizi mi sanıyorsunuz?”⁷³ Ayette geçen (فَعَمَّيْتُ عَلَيْكُمْ) fiilinin, malum veya meçhul şekilde iki farklı kıraatle okunmasına bağlı olarak anlamda çeşitlilik meydana gelmiştir. Hafs (ö. 180/796), Hamza ve Kisâi bu fiili (فَعَمَّيْتُ عَلَيْكُمْ) şeklinde meçhul kalıpla tilavet etmiş; diğer kurrâ ise (فَعَمَّيْتُ عَلَيْكُمْ) şeklinde malûm kalıpla tilavet etmiştir.⁷⁴ Meçhul kıraate göre kör etme fiilinin gerçek faili gizlidir. Buna göre Hz. Nuh'un kavmi onun getirdiği rahmet ve açık delillere rağmen inanmadılar ve Allah'ın hidayet kaynağı ayetlerine karşı kör edildiler. Hakikate karşı kör edilenler elbet inatlarının ve inkârlarının cezasını göreceklidir. Belki de bu manevi körlük Allah'ın ayetlerine karşı ilgisizliğin ve karşı olmanın bir neticesidir. Fiili malum kalıpta okuyanların kıraatinde ise belagat üsluplarından kalp⁷⁵ bulunduğu ifade edilmiştir. Araplar bazı fiilleri değiştirerek kullanırlar. Mesela “Yüzüğü parmağıma geçirdim” veya “Başıma şapkayı geçirdim” dediğimizde gerçekte parmağımız yüzüğe girmiş, şapka başımıza geçmiştir. Bu tür ifadelerde tersi bir anlamın bulunduğunu, yani ifade edilenden farklı bir mana kastettiğimizi biliriz. Bu okuyuşa göre Hz. Nuh'un getirdiği rahmet ve açık beyanatlar kavmini kör etti. Ancak peygamberlerin getirdiği ilahi hakikatler ve rahmet insanları kör etmez. Bunlara karşı kör olmak insanların kendi tercihleridir. Aslında onlara çok önemli ve güçlü deliller sunulduğu halde ne yazık ki akılları bunları anlayamadı ve bu yüzden peygamberi ve söylediklerini hafife aldılar. Bunların durumu hedefine ulaşamayan körün durumu gibidir. Bu okuyuşta belagat üsluplarından hem kalp, hem de istiare yapıldığı görülür.⁷⁶

Mekke'de inançlarını özgürce yaşayamayan Müslümanlar Peygamberle birlikte hicret yurdu Medine'ye göç ettiler. Ancak müşriklerin baskı ve zulümlerine

⁷³ Hüd 11: 28.

⁷⁴ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a- fi'l-Kıraat*, 332; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 643; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 288.

⁷⁵ Sözün lafız veya manaca ters çevrilmesini ifade eden belâgat terimi. Araplar parmak yüzüğe sokulduğu halde, “yüzüğü parmağıma soktum” şeklinde maktûp ifade kullanırlar. Fiillerin yer değiştirmesinde de benzer bir durum söz konusudur. “نَمَّ دَنَا فَتَدَلَّى” (Sonra -mi'rac gecesinde Cebrâil Hz. Peygamber'e- yaklaştı ve sarktı) ayeti (en-Necm 53/8) maktûp atıflı ifade olup “نَمَّ تَدَلَّى” “نَمَّ تَدَلَّى” “Sonra - Cebrâil - sarktı ve - Hz. Peygamber'e - yaklaştı” şeklinde manalandırılır. Bkz: İsmail Durmuş, “Kalb”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24: 232.

⁷⁶ Harrâd, *el-İcâzu'l-Beyânî*, 306-309.

rağmen Mekke’de yaşamak zorunda kalan ve hicrete katılamayanlar da vardı. Yapılan işkence ve eziyetlere dayanamayan bu yüzden dinden döndüğünü söyleyerek müşriklerin baskılarından korunmaya çalışıp, kalbi Allah ve Resulünün sevgisiyle dolu olanlar mazeretli sayıldı. Ancak söylediklerinin ne anlama geldiğinin idrakinde olarak işkenceden de olsa dinden dönmenin büyük bir vebal olduğunun bilincinde idiler. Onlar, tövbe kapısının açık olduğunu bilerek Hz. Peygamberin yanına vardılar ve durumlarını ona bildirdiler. Bunun üzerine inen ayette hicretten sonra fitneye uğrayan, işkence ve eziyet görerek dinden dönenlere veya hicretten önce Müslümanlara eziyet edenlere karşı Allah’ın bağışlayıcı ve affedici olduğu bildirildi.

(ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَعَفُورٌ رَحِيمٌ)

“Bundan sonra şunu bil ki: Şüphesiz ki senin Rabbin, minnet ve işkenceye, zulme ve baskıya uğradıktan sonra mücadele edip sabreden, ardından hicret edenlerle beraberdir. Evet, Rabbin onların bütün güzel hareketlerine karşılık elbette onları bağışlayıp ihsanda bulunacaktır. Çünkü O gafurdur, rahimdir.”⁷⁷ Kıraat imamlarından İbn Âmir söz konusu ayetteki (مَا فُتِنُوا) kelimesini diğer kurrâdan farklı olarak malum sîğa ile okumuştur.⁷⁸ Cumhurun kıraatine göre hicret edemeyerek Mekke’de geride kalanların, kalpleri iman nuruyla dolu olmaya devam ettiği sürece baskı ve işkenceler sebebiyle dinden döndüklerini söylemelerinde bir sakınca yoktur. İbn Âmir kıraatine göre ayetin ihtiva ettiği anlam daha geniş bir manayı kapsamaktadır. Şöyle ki: Allah’ın af ve mağfiret müjdesi baskılar ve eziyetler sebebiyle dinden dönenler için yapılmış bir müjde olduğu gibi inananlara eziyet edip de sonradan Müslüman olanları da kapsamaktadır. Allah onların müşrikken yaptıklarını affedicidir. Bu kıraatten anlaşılan bir başka mana da inananların dinleri uğruna eziyetlere katlanmaları ve bu yüzden müşriklerin baskılarına duçar olmalarıdır. Bu da onlar için bir fitne sebebi olmuştur.⁷⁹

Kur’an’ın belirli bazı yerlerinde fiillerin malum-meçhul şeklinde değişmesi manaya tesir eden bir farklılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıraat imamlarından Hamza “فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ” “Yaptıklarına karşılık onlar için saklanan göz aydınlığını kimse bilmez.”⁸⁰ ayetinde geçen (أُخْفِيَ) “gizlendi” kelimesini (أُخْفِي) “gizledim” şeklinde malum muzâri fiil olarak okumuştur. Cumhur kurrâ ise (أُخْفِيَ) “gizlendi” şeklinde meçhul mâzi fiil okumuştur.⁸¹ Hamza’nın kıraatine göre fiil Allah’a nispet edilmiştir. Allah yaptıklarının karşılığı olarak cennet ehline hiçbir nefsin bilmediği gözlerden gizli nimetler hazırlamıştır. Belagat âlimleri muzâri fiilin, yenilik, teceddüt ve hareket bildirdiğini ifade etmişler. Bu açıdan bakıldığında cennet nimetleri her an yeni bir güzellikte ve değişiklikte, daha önce

⁷⁷ Nahl 16: 110.

⁷⁸ İbn Mücâhid, *Kitabü’s-Seb’a- fi’l-Kıraat*, 375, 376; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 745; İbnü’l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 305.

⁷⁹ Harrâd, *el-İcâzu’l-Beyânî*, 311-314.

⁸⁰ Secde 32: 17.

⁸¹ İbn Mücâhid, *Kitabü’s-Seb’a- fi’l-Kıraat*, 516; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1020; İbnü’l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 347.

gözlerin görmediği ve nefislerin bilmediği bir özellikte olacaktır. İmam Hamza'nın okuyuşundaki en belirgin fark, nimetlerin her gün yeni bir halde değişerek sunulmasıdır. Cumhurun kıraatine göre cennet ehlinin göreceği nimetler gözlerden gizlenmiştir. Buna göre bilinmezlik mâzi meçhul fiil ile daha da katlanmaktadır ki gözlerden gizlenmiş bu nimetleri nefisler de bilmez. Bu kıraati diğerinden ayıran unsur, nimetlerin gizliliğinin ve bilinmezliğinin vurgulanmasıdır ki her nefis acaba bu nimetler nelerdir diye merak etmektedir.⁸²

Kur'an, cennet içeceklerini (لَا فِيهَا عَوٌّ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُزْفُونَ) "içinde zararlı ve sersemletici şey olmayan, sarhoş da etmeyen bitmez tükenmez içecekler."⁸³ şeklinde tarif etmektedir. Hamza ve Kisâî ayetteki (يُزْفُونَ) kelimesini (يُزْفُونَ) şeklinde okumuştur.⁸⁴ Araplar bir kişi içkisini bitirdiği zaman ona (أَنْزَفَ الرَّجُلُ) derler ki (يُزْفُونَ) kıraati bu anlamdadır. Ayette olumsuzluk edatıyla geldiği için cennette bitmeyen içecekler anlamına gelmektedir. Sarhoş olup akli giderdiği zaman ona da (أَنْزَفَ الرَّجُلُ) derler ki cumhurun kıraati (يُزْفُونَ) bu anlamdadır. Her iki kıraatin ifade ettiği ortak mana, cennet içeceklerinin sarhoş etmediği ve akli gidermediğidir. Hamza ve Kisâî'nin kıraatinin bu manaya eklediği anlam söz konusu içeceklerin lezzetlerinin daimî ve sonsuz olduğudur.⁸⁵

7. Müfret ve Cemi Kıraat Farklılıklarının Manaya Etkisi

Manaya etkilerini ele alacağımız son başlık kelimenin müfret-cemi şeklinde iki farklı kıraatle tilavet edilmesidir. Burada değineceğimiz ilk misalimiz Hz. Peygambere inanmayan ve doğru yolda olduklarını zannedenlerin şiddetli bir şekilde tehdit edildiği (قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ) "Deki: Ey halkım, var gücünüzle elinizden geleni yapın. Ben vazifemi yapıyorum. Güzel akibetin kime ait olacağını yakında bileceksiniz. Şu muhakkak ki zalimler iflah olmaz"⁸⁶ ayetindeki (عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ) kısmını İmam Âsım'ın ravisi Ebû Bekir Şu'be (عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ) şeklinde cemi (çoğul) okumuştur.⁸⁷ Bu kıraatte inanmayanların mekânlarının ve yollarının çokluğu ifade edilmiştir. Onların gerek inançlarını gerekse diğer hallerini bilen, çok çeşitli fırkalara bölündüklerini ve muhtelif fikir yapılarının bulunduğunu rahatlıkla anlar. Oysa buna karşı Kur'an onları tek bir yola davet etmektedir ki bu yol da sıratı müstakimdir. Kelimeyi müfret tilavet eden cumhurun kıraatine göre ise aslında burada lafzın tekilliği ile inanmayanların sadece tek bir mekâna sahip oldukları vurgulanmıştır. Cumhurun kıraatindeki "mekân" lafzı hem müfret hem de cemi anlama sahip master bir kelimedir. Bu şekilde masterların dildeki kullanımı yaygın olmasa da çeşitlerine göre bazı masterların cemi halleri bulunmaktadır.⁸⁸

⁸² Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 319-322.

⁸³ Sâffât 37: 47.

⁸⁴ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a- fi'l-Kıraat*, 547; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 1088; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 357.

⁸⁵ Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 323-327.

⁸⁶ En'âm 6: 135.

⁸⁷ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a- fi'l-Kıraat*, 269; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 504; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2: 263.

⁸⁸ Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 331, 332.

Kur'an, Hz. Yusuf'un kisasını anlatırken kardeşlerinin kendisine kurdukları planları ve konuşmaları haber vermektedir. İçlerinden biri, Yusuf'u bir kuyuya atma fikrini teklif edince diğerleri de bunu kabul etti ve sonunda onu bir kuyuya atmaya karar verdiler. Yusuf'un kardeşlerinin içinde yıllarca öyle bir kin ve öfke birikmişti ki, babaları Ya'küb'un yokluğunu da fırsat bilerek artık ondan kurtulmanın vaktinin geldiğini düşündüler ve içlerindeki nefreti hafifletmek için onu kuyuya atılar. Ona karşı besledikleri öfke öylesine büyüktü ki babalarının sevgisini kazanmanın tek yolunun kardeşlerinden kurtulmak olduğunu düşündüler.

(...وَأَلْقَوْهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ)

“...onu kuyunun derinliklerine bırakın, böyle yaparsanız bir kervan onu bulup alır.”⁸⁹ Bu anlamları ifade edecek şekilde ayette geçen (غَيَابَتِ) kelimesini Nâfi' (غَيَابَاتِ) şeklinde cemi okumuştur.⁹⁰ Bu kıraatin öne çıkardığı anlama göre Yusuf'un kardeşlerinin içinde öyle çok öfke birikmişti ki onların hali, tıpkı kuyunun pek çok derinliği olması gibi çeşitliydi. Kuyunun çok çeşitli derinliklerinin bulunduğu ifade edilen bu kıraatte hem kardeşlerinin durumlarıyla ilgili bir tasvir yapılmakta hem de kuyunun derinliğinde ve karanlığında mübalağa edilmektedir. Cumhuriyet kıraati de kuyunun gözle görülemeyecek kadar derin olduğu yönünde bir anlam taşımaktadır.⁹¹ Arap dilinin edebî üslup özelliklerinden olan harfin ziyadesi mananın da ziyadesini gerektirir. Harrâd, Arap dilindeki edebî sanatları kullanarak farklı kıraatlerin ihtiva ettiği değişik anlam halkalarını başarılı bir şekilde beyan etmiştir. Bu başarıda müellifin dilin ifade özelliklerini iyi bilmesinin ve kelimelerin kullanım biçimleriyle yaşanan olaylar arasında irtibat kurabilmesinin büyük bir payı vardır. Bilhassa, farklı kıraatlerin söz konusu edildiği kelimelerin ifade ettiği anlam ile olayların kahramanları arasında kurulan psikolojik bağlar son derece yerinde tespitlerdir.

Sonuç

Kur'an'ın lafzıyla, imlâsıyla ve manasıyla birlikte mucize olduğu hakikati alanla ilgilenen herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Kur'an'ın i'câzı hakkında yapılan çalışmalarda çoğunlukla Kur'an'ın fesahat ve belagat özellikleri üzerinde durulmuştur. Buna mukabil, gerek lafız yönünden gerekse mana yönünden Kur'an kıraatlerinin i'câzına pek değinilmediği söylenebilir. Tefsirlerde ve kıraatle ilgili eserlerde kısmen kıraat farklarına değinilse de farklı okuyuşlardan ortaya çıkan yorumların ele alındığı müstakil çalışmalar çok az sayıdadır. Ayetlerin manasında yeni anlamlara ve yorumlara imkân veren farklı kıraatlerin Kur'an'ın lafzi i'câzını gösterdiği kadar mana bakımından i'câzını da göstermektedir. Özellikle kıraat farklarının sağladığı anlam çeşitliliği ayetlerin ifade ettiği manalarda yeni tasvirlerin oluşmasına ve birbirlerini destekleyen yorumların sahnelenmesine kapı aralamaktadır. Arap dili alanında yapılan çalışmalar başta olmak üzere Kur'an'ın fesahat ve belagatini, tefsirini ele alan eserlerde kıraatlerin i'câzına yönelik bilgilerin bir araya getirilmesi önemlidir. Günümüzde nahiv ve kıraat ilimlerindeki

⁸⁹ Yusuf 12: 10.

⁹⁰ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a- fi'l-Kıraat*, 345; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, 670.

⁹¹ Harrâd, *el-İ'câzu'l-Beyânî*, 333-336.

çalışmalarıyla tanınan Ahmed b. Muhammed el-Harrâd, kıraatlerin anlam üzerindeki tesirlerini incelemiş ve bu alana müstakil çalışmalarıyla katkı sunmuştur. Nahiv alanında yaptığı çalışmalardan edindiği birikimi farklı kıraatlerin manaya etkisini tespit etmede kullanmış ve yeni bir konu olmasına rağmen kıraatlerin mana üzerindeki etkisini başarılı bir şekilde ortaya koymuştur. Kıraatlerin manaya etkisi yönünden ele alındığı bu çalışmada farklı telaffuzların birbirine zıt manalar oluşturmadığı görülmüştür. Ayrıca her bir kıraatin farklı bir ayet hükmünde olduğunun kabulüyle kıraat farklarının ayetin anlamında yeni bakış açılarına imkân verdiğini ve anlamı tasvir ettiğini söyleyebiliriz. Kıraat farklarının tefsir ilminin yanı sıra fıkıh, kelim ve Arap dili çalışmalarıyla yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Bunun için kıraat alanında çalışanların bu ilim dallarıyla da ilgilenmeleri önemlidir.

Netice olarak kıraatlerin ayetlerin anlamını canlandırdığı ve ayetlerde ifade edilen anlatımı müşahhas hale getirdiği söylenebilir. Yine buna ilaveten, kıraat farklılıklarının manada çeşitlilik, hüküm çıkarmada genişlik, derinlik ve esneklik sağladığı söylenebilir. Buna karşılık, farklı kıraatlerde hiçbir zaman birbirine tezat manaların oluşmadığını ifade edebiliriz.

Kaynakça

- Akdemir, Hikmet. *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*. İzmir: Nil Yayınları, 1999.
- Akkuş, Murat. "Kıraatlerin Tefsire Etkisi (İbn-i Aşûr Örneği)". *Mütefekkir, Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 2/3 (Haziran 2015).
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *El-Câmi'u's-Sahih*. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987.
- Cürcânî, bû Bekr Abdülkâhîr b. Abdurrahmân b. Muhammed. *Delâilü'l-İcâz*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabi, 1995.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Demircan, Adnan. "Cahiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti". *İstem* 2/3 (2004).
- Durmuş, İsmail. "Kalb". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 24: 232. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahru'l-Muhit*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ebüsşü'd Efendi. *İrşâdü'l-Aklî's-Selîm*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-'Arabi, tsz.
- Ed-Dimyâtî, Şihabüddin Ahmed b. Muhammed. *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- el-Harrâd, Ahmed b. Muhammed. *el-İcâzu'l-Beyânî fî Dav'i'l-Kıraati'l-Kur'aniyyeti'l-Mütevâtira*. Medine: Mücemma' Melik Fahd, 2006.
- el-Harrâd, Ahmed b. Muhammed. *Muhâdarât-ü fî Tahkiki'n-Nusûs*. Cidde: Dâru'l-menâra. 1988.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî. *Tehzîbü'l-lüğâ*. Beyrut: Daru İhyai't-Türâsi'l-'Arabi, 2003.
- Fâiz Muhammed el-Ğarazî. "İcazü'l-kıraati'l-Kuraniyye". *Mecelletü Cami'âtü'n-Nâsir* 6/1 (Temmuz-Aralık 2015): 291-332.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ. *Me'ani'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

- Hocaoğlu, Mustafa - Akkuş, Murat. "İbn Âşûr'un Tefsiri ve Tefsirinin Mukaddimesinde Kırâat Olgusu". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2014).
- İbn Âşur, Muhammed et-Tahir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Dâru Sahnûn, 1997.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdullah b. Atiyye b. Abdillâh ed-Dımaşkî. *el-Muharriru'l-Vecîz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*. Cidde: Câmî'âtü Ümmi'l-Kurâ, 1993.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîru'l-Kur'an'il-'Azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed Selâme. Medine: Dâru Tayyibe, 1999.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisanü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, tsz.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî. *Kitabü's-Seb'a fi'l-Kiraat*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Ma'arif, tsz.
- İbn Zencele, Ebû Zûr'a Abdurrahman b. Muhammed. *Hucetü'l-kiraat*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.
- İbnü'l-Cezerî. *en-Neşr fi'l-Kiraati'l-'Aşr*. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye, tsz.
- Muhammed Reşit Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1990.
- İbnü'l-Esir, *el-Meselü's-Sâir*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1995.
- Halil b Ahmed, *Kitabü'l-'Ayn*, Dâru Mektebeti'l-Hilal, tsz.
- Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kiraat*. Medine: Cami'âtü Ümmi'l-Kurâ, 2013.
- Karaçam, İsmail. *Kiraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kiraatlerin Yorum Farklarına Etkisi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- Koca, Ferhat. "Gulûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14: 190. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Komasyon. *Kur'an Yolu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*. Riyad: Dâru'l-Kütüb, 2003.
- Özbek, Ömer. "Kiraat Farklılıklarının Anlama Etkisi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1/39, (Ocak 2015). Erişim 8 Temmuz 2020, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/219677>.
- Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî. *Tefsîru'r-Râzî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Rağîb el-İsfahanî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredat*. Tercüme: Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Şatîbî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Kâsım) Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şatîbî er-Ruaynî. *İbrâzü'l-Meanî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Şükri, Ahmet Halit. *Kur'an'ı Anlamada Kiraatlerden Yararlanma*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-Beyan 'an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, 2000.
- Ünal, Mehmet. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kiraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Yiğit, İsmail. "Sebe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 241-243. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Keşşâf*, Beyrut: Daru'l-Marife, 2009.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fi Ulumi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1957.